

FONTES ET LIBRI 1.

URBS, CIVITAS, UNIVERSITAS

Ünnepi tanulmányok
Petrovics István
65. születésnapja tiszteletére

Szeged 2018

Fontes et Libri
1.

URBS, CIVITAS, UNIVERSITAS
Ünnepi tanulmányok Petrovics
István 65. születésnapja tiszteletére

Főszerkesztő:

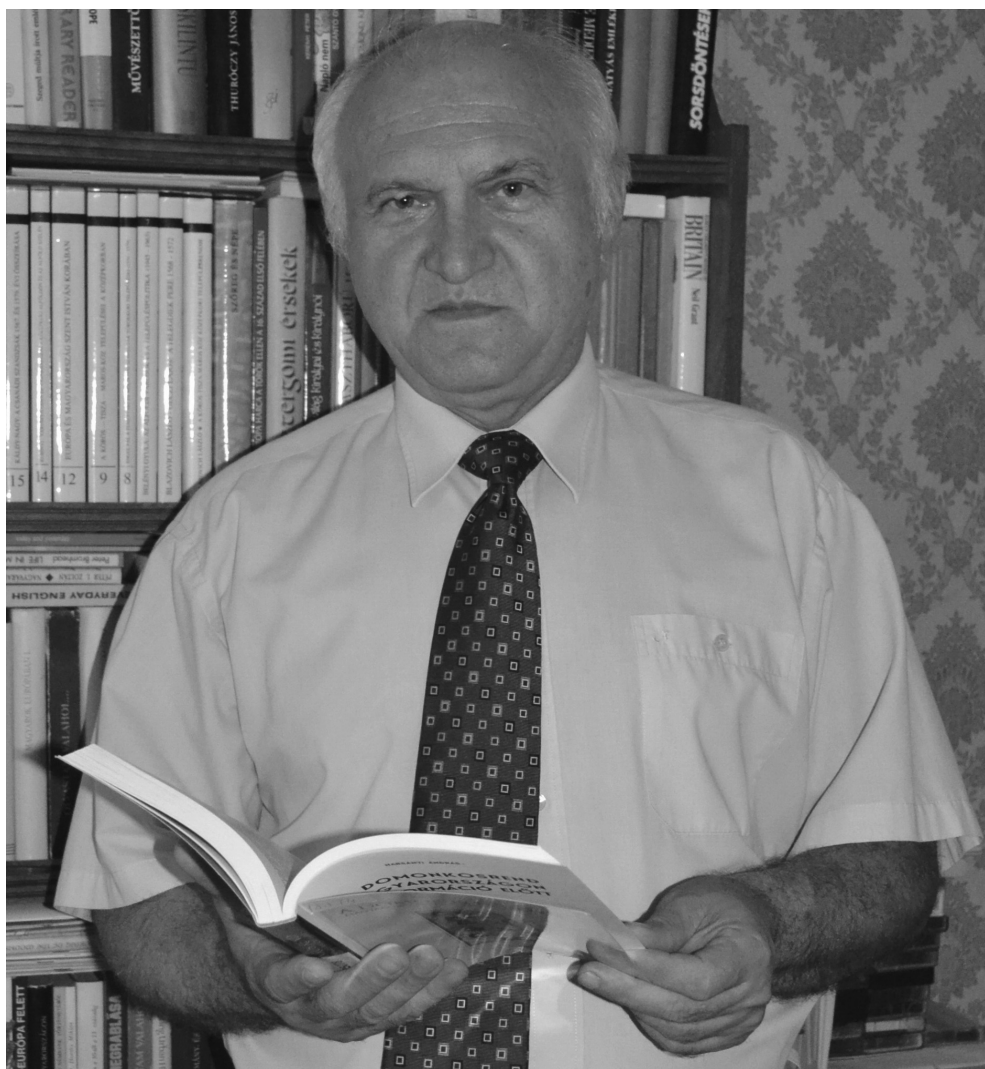
Papp Sándor

Szerkesztette:

Kordé Zoltán és Tóth Sándor László

SZEGED
2018

Fontes et Libri

Sorozatszerkesztő:

Papp Sándor

Kiadja:

a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kiválósági Központ Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, valamint az MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoportja munkájának keretében készült.

A kutatást és a kötet megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta 20391-3/2018/FEKUSTRAT.

Nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

© Szerzők
© Papp Sándor, Kordé Zoltán, Tóth Sándor László

Tördelés:
Ferwagner Péter Ákos

ISBN 978-963-306-643-0

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	9
Rövidítésjegyzék.....	12
 ALMÁSI TIBOR	
Adalékok Zenta város középkori történetéhez.....	13
 ANDREW AYTON	
‘The greatest loss of ships that England ever suffered’: English port towns and the king’s war in 1375	25
 BÁRÁNY ATTILA	
Magyarország és a bretagne-i háború (1488–1493).....	33
 BLAZOVICH LÁSZLÓ	
Raymundus Parthenopeis: A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata. II. Könyv A dologi jog (részlet)	43
 LIGIA BOLDEA	
In Sedes Iudiciaria. On the feminine presence before counties’ courts in the Banat (the 14 th century – first half of the 15 th century)	54
 BUBNÓ HEDVIG	
Az ideális város képe egy 14. századi katalán ferences leírásában	62
 CSERNUS SÁNDOR	
„Joinville urának levele X. Lajos királyhoz” – és ami mögötte van	67
 DRASKÓCZY ISTVÁN	
Bányaváros és egyetemjárás a késő középkori Erdélyben	74
 F. ROMHÁNYI BEATRIX	
Egy furcsa régió: a Temesköz a középkori egyházi intézményhálózat változásainak tükrében	82
 FEDELES TAMÁS	
A Délvidékről az Örök Városba Csanádi egyházmegyések kúriai szentelései ügyei (1442–1517).....	94
 COSTIN FENEŞAN	
Blandrata György fejedelmi orvos és tanácsos erdélyi birtokviszonyai.....	111
 FONT MÁRTA	
Szemponatok a 12. század végi Kijevi Krónika elemzéséhez	121

GÁLFFY LÁSZLÓ

Hallal és borral: városi reprezentáció a Loire-vidéken a 15–16. század fordulóján
Megjegyzések két magyar követség átutazása kapcsán 131

GRÓF LÁSZLÓ

A Codex Latin 7239 térképe Zsigmond király uralkodása idejéből..... 139

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

Az „*abductio*” – egy sajátos középkori jogi fogalom értelmezéséhez 146

HALMÁGYI MIKLÓS

„boldog István törvénye szerint”. A Szent István királyra való hivatkozás példái a
középkori jogi és társadalmi gondolkodásban 152

IUSZTIN ZOLTÁN

A közigazgatási szervezet keletkezése a középkori Bánságban..... 159

KOPECZNY ZSUZSANNA

Volt-e Temesvárnak védőfala? 168

KORDÉ ZOLTÁN

„Ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz” (?)
Példák a középkori magyarországi idegennyelv-ismeretről..... 175

KŐFALVI TAMÁS

Maróti László születésigazolása..... 181

ADRIAN MAGINA

Nemesek közti konfliktusok és erőszak
Magánháborúk a középkori Dél-Magyarországon..... 189

MARTON SZABOLCS

A Szerémség lakosságának elvándorlása a török elől..... 196

PAPP SÁNDOR

A szegedi veszedelem 1552-ben és Ali budai beglerbég jelentése 202

PÓSÁN LÁSZLÓ

Zarándoklatok, kegyhelyek a középkori Poroszországban 214

ROKAI MELINA – ROKAY PÉTER

A „heretici comburantur”-tól a „cuius regio eius religio”-ig
(három évtized Magyarország vallás- és egyháztörténetében: 1525–1556)..... 225

SEBŐK FERENC	
Adalékok a magyar külpolitikához 1352-ben	235
SKORKA RENÁTA – WEISZ BOGLÁRKA	
A királyné asztala.....	241
STANISŁAW A. SROKA	
Ismeretlen kapcsolatok a Homonnay Drugeth család és a lengyel nemesség között a 16. század első felében.....	254
SZABÓ PÁL	
Egy királyi évszám nyomában – Hunyadi Mátyás életkoráról.....	259
SZÁNTÓ RICHÁRD	
A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései	271
SZŐCS TIBOR	
A királyi különös jelenlét bíróságának Árpád-kori előzményei.....	283
TEKE ZSUZSA	
Egy firenzei kereskedő életvitele, mindennapi kiadásai a Jagelló-kori Budán	290
THOROCZKAY GÁBOR	
Megjegyzések a 11–12. század fordulójának magyar egyháztörténetéhez	
Források, zsinatok, pápai követek.....	295
CĂLIN TIMOC	
Contributions to the knowledge of the medieval fortress from Pojejena (Caraş-Severin County)	301
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
Egy magyarrá vált kazár fejedelmi beiktatási ceremónia rekonstrukciós kísérlete.....	307
VEKOV KÁROLY	
Középkori és reneszánszkori tárgyak a gyulafehérvári káptalan kincstárában	316
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	
Hunok és magyarok	
„Csupán Hunniának ne volnának meg a maga költeményei és legendái Attiláról?”	325
Tabula Gratulatoria	333

Bevezető

Talán az ünnepeltnek, a neves medievista történésznek és kiváló egyetemi oktatónak, címzetes egyetemi tanárnak, dr. Petrovics Istvánnak a legszokatlanabb, hogy 41 évi aktív egyetemi pályafutása után ez év nyaratól nyugodtabb periódus következhet az életében, mivel 65 évesen nyugállományba vonult. Ami persze biztosan nem azt jelenti, hogy felhagy a számára oly kedves magyar középkor kutatásával. Legfeljebb a tempó, amit eddig az egyetemi oktatás – tudományos kutatás – szakmai közélet sokat emlegetett hármassága diktált, visszafogottabbá válik.

Ha már a triást említjük, ez többféleképpen is megjelenik az ünnepelt munkásságában. Három város (urbs, civitas) foglalkoztatta legtöbbit: Pécs, Szeged és Temesvár. Ha arra gondolunk, hogy ezek közül Pécs egy ideig egyetemmel (universitas) is rendelkezett a középkorban, akkor világossá válhat a kötet címének hármassága is. A miértek egy részére az életút rövid felidézése is válasszal szolgálhat. Petrovics István (akit talán nem csak névrokonság fűz Petőfi/Petrovics Sándor családjához) a Dél-Dunántúlon, Mohácson született, Pécsen végezte középiskolai tanulmányait. Azután egy újabb meghatározó városba, Szegedre került, az egyetemre vették fel történelem–angol szakra (csoporttársa lett későbbi kollégájának, e kötet egyik szerkesztőjének), és itt szerzett történelem–angol szakos tanári diplomát 1977-ben. A dél-alföldi város és egyeteme vonzásába kerülve az iskolateremtő medievista, Kristó Gyula professzor tanítványaként itt is maradt, nem tudott már elszakadni attól a varázstól, amely sokakhoz hasonlóan lenyűgözte őt is.

Közvetlenül végzés után, 1977-ben a Középkori Magyar Történeti Tanszékre került, amelynek végig oktatója, munkatársa maradt. Első nagy visszhangot kiváltó, 1980-ban az Acta Historiában megjelent tanulmánya is Szegedhez, annak egy akkor másként nevezett önálló településéhez (Asszonyfalva), később szerves részéhez, Felsővároshoz (Felszegedhez) kapcsolódott (*Azzonfolua alio nomine Felzeged*). A Szeged nagymonográfia első, 1983-ban megjelent kötetének munkálataiba is bevonta őt Kristó professzor. A fiatal Petrovics István (népszerű becenevén sokunknak: Sztyopa) ekkor egy kisebb könyv terjedelmű részt írt a kötetben. Kitartó, szívós munkával birkózott meg ezzel a nagy feladattal, miképpen a későbbiekben is. Innentől kezdve a figyelme egyre inkább a várostörténeti kutatások felé fordult, ugyanakkor az ezekhez szorosan kapcsolódó témakörökben, mint a középkori gazdaság-, társadalom-, település-, jog-, egyház-, egyetem- és hadtörténetben is jelentős műveket alkotott.

Az akkoriban virágkorát élő, egyre inkább középkori dominanciájú tanszéken (amely később a Középkori és Kora Újkori elnevezést kapta) és a Kristó Gyula, valamint Makk Ferenc körül kialakuló középkorász műhelyben bőségesen adódtak feladatok. Bölcsészdoktori értekezését is Szegedhez kapcsolódó, várostörténeti témából védte meg fiatalon, 1980-ban, summa cum laude minősítéssel. Várostörténeti kutatásai természetesen kiterjedtek korábbi városára, Pécsre is. A 2001–2015 közötti időszakban foglalkozván Pécs 1367–1526 közötti középkori történetével, a *Pécs története* nagymonográfia második kötetében írta meg ezt a fontos fejezetet. Megemlíthetjük a *Pécs lexikon* című kiadványt is, amelyben a középkorral kapcsolatos címszavakat ő készítette el. Pécs és Szeged után a harmadik fontos

város a Bánát szíve, Temesvár volt, amelyről alapvető fontosságú monográfiája 2008-ban látott napvilágot. Petrovics István a tágabb értelemben vett déli régiók történetében meghatározó szereppel bíró három, említett városról írott PhD értekezését 2005 tavaszán védte meg – megint csak *summa cum laude* minősítéssel (*Várostarténeti tanulmányok. Fejezetek Szeged, Temesvár és Pécs középkori történetéből*).

Az ünnepelt kiterjedt kutatásainak impozáns mérlegében a teljes publikációs lista – amely nyilván a Festschrift szerkesztése alatt és remélhetőleg a jövőben is gyarapodni fog – jelenleg 245 tételt tartalmaz (a citációs index 717). Ezek között a legszigorúbb és legkörményesebb szabvány (MTMT) szerint is kb. 120 tudományos jegyzetekkel kísért munka szerepel. Ezen belül négy könyv vagy könyvterjedelmű kötet, öt idegen nyelvű kiadványszerkesztés, egy könyvfordítás (Boba Imre nagy visszhangot kiváltó Morávia-könyve), valamint 110 körüli magyar és angol nyelvű tanulmány, közlemény. Ezek persze csak a pusztaság, száraz számok; mögéjük kell képzelnünk a szorgosan, kitartóan és a nehézségek ellenére szívósan kutató tudóst, aki magas színvonalon alkot, gondosan megfogalmazott, gördülékeny és olvasmányos stílusban ír, akár tudományos, akár pedig úgynevezett népszerűsítő munkáról legyen szó. Ezek a tanulmányok, cikkek és egyéb közlemények mind a magyar, mind pedig a külföldi történészek körében elismertséget szereztek szerzőjüknek.

Petrovics István a publikációs tevékenység mellett, ahhoz szorosan kapcsolódva számos bel- és külföldi konferencián vagy workshopon (jelenleg 81) vett részt előadással, illetve azok szervezésében is fontos szerepet játszott. Mind a környező, mind pedig a távolabbi országokban (Anglia, USA) megfordult, azok egyetemén előadást tartott. Széles körű kapcsolatrendszer épített ki külföldön is a középkor kutatóival, akik közül jó néhányan tanulmánnyal tisztelték meg jelen ünnepi kötetünket, mások a Tabula Gratulatoriába való felvételükkel jelezték az ünnepelt iránti barátságukat és elismerésüket.

Utoljára hagytuk azt a területet, amely legalább annyira fontosnak tekintendő ünnepünk szempontjából, mint a fentebb felvázolt, adatokkal illusztrált publikációs és szakmai, közéleti tevékenység. Ez pedig az egyetemi oktatói pályafutás. Petrovics István hűségesen, 41 éven át (1977–2018) szolgálta a szó nemes értelmében a felsőoktatás ügyét. Számos stúdiumot vezetett a különböző oktatási rendszerek, reformok közepette, amelyek közül sokat át- és túlélt velünk, e kötet szerkesztőivel együtt. Ezek között éppen úgy megtalálhatók a különböző történeti segédtudományokkal foglalkozók, mint a középkori magyar történelem szinte teljes vertikumát átölelők. Leginkább persze a magyar és külföldi várostörténet kérdésköre állt előadásai homlokterében, ami, nem véletlenül, egybeesett fő kutatási területével is. Bekapcsolódott a hungarológiai képzésbe is angol nyelvű előadásokkal a külföldi hallgatók számára. Hallgatók százai vagy ezrei hallgatták előadásait, látogatták szemináriumait. Szakdolgozatok tucatjainak volt a témavezetője, diákkori dolgozatok készültek a vezetésével. Őt doktorandusz hallgató tudományos munkáját irányította, közülük ketten már fokozatot szereztek, két külföldi PhD-hallgatónak külföldi konzulense volt (közülük kettő tanulmánnyal szerepel jelen ünnepi kötetben). Részt vett egyetemünkön és más egyetemen is PhD-eljárásokban.

Petrovics István rokonszenves egyéniségét, sokoldalú tudományos és szakmai közéleti tevékenységét jól tükrözi az a tény, hogy különböző magyar és külföldi egyetemeken, kutatóhelyeken dolgozó kollégák szívesen vettek részt a közös alkotói folyamatban, küldtek tanulmányt ünnepi kötetünkbe. Közreműködésüket, részvételüket ezúton is köszönjük.

Munkájuk eredménye egy színes, túlnyomórészt középkortörténeti jellegű kötet, amelyet reményeink szerint örömmel fogad az ünnepelt és a tágabb olvasóközönség is.

Szeged, 2018 karácsonyán

A szerkesztők

Rövidítésjegyzék

Acta Historica	Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica
AKO	Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (130–1387). Fundavit Julius Kristó. Praeside Tiburtio Almási. I–XV. (130–1331), XVII. (1333), XIX–XXXIV. (1335–1350), XXXVI–XXXVIII. (1352–1354), XL. (1356), XLII. (1358), XLVI–XLVIII. (1362–1364). Bp.–Szeged, 1990–2018.
ÁMTF	Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I ² –IV. Bp. 1987–1998.
AO	Anjoukori okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Iván–Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.
ÁÚO	Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I–XII. Pest–Bp., 1860–1873.
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fénykép-gyűjtemény
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
FCD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HO	Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patriae. I–VIII. Kiadja Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891.
HOKl	Hazai oklevéltár. Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Bp., 1879.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
KmJkv	Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). Bp., 1990. I–II.
LtK	Levéltári Közlemények
MES	Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV. Szerk.: Knauz Nándor et alii. Strigonii, 1874–1999.
RA	Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Bp., 1923–1987.
SRH	Szentpétery, Emericus: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Bp., 1937–1938.
Teleki	Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon X–XII. Pest, 1853–1857.
TSz	Történelmi Szemle
ZO	A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál. Pest–Bp., 1871–1931.
ZSO	Zsigmondkori oklevéltár I–XII. (1387–1426) Szerk. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017.

SZŐCS TIBOR

A királyi különös jelenlét bíróságának Árpád-kori előzményei

Már régóta ismert, hogy később azt a bíróságot, amely az uralkodó személyes fóruma volt, a *specialis presentia regia*, vagyis a „külön(ös) királyi jelenlét” névvel illették. A 19. század eleji előzmények után először Hajnik Imre foglalta össze a királyi különös jelenlét bíróságával kapcsolatos tudnivalókat. Megállapítása szerint a bíróság szervezeti értelemben csak az Anjou-korban jött létre (Hajnik először az 1380-as évek legelejét jelölte meg, néhány évvel később ezt I. Károly uralkodására módosította), és élén a kancellár állt. Természetesen az Árpád-korban is előfordult már, hogy az uralkodó személyes bírói fórumát *specialis presentia* néven említették, de az még nem alakult át hivatalos bírósággá.¹ A bíróság korai szakaszára vonatkozó ismereteinket Gerics József pontosította. Kutatásai alapján Károly idejében nem a kancellár, hanem az alkancellár volt a különös jelenlét bírója, ám nem saját jogán, hanem mindig a király nevében. A király vezetésétől független bírósággá 1377–1378 körülől vált, de akkor már a kancellár vezetésével.² Bertényi Iván mindezt még azzal egészítette ki egy tanulmányában, hogy az 1330–1370-es években nem csak az alkancellár, hanem királyi meghagyásra bárki, akár még az országbíró is lehetett a *specialis presentia* eljáró személy, noha leggyakrabban tényleg az alkancellárt bízták meg ezzel.³ A bíróság későbbi, Zsigmond-kori történetével és működésével Kumorovitz Lajos, Bónis György és C. Tóth Norbert foglalkozott (a *specialis presentia regia* bíróságát hivatalosan 1429-ben szüntették meg, noha a kifejezést, ahogy a létrejöttét megelőzően, úgy a későbbi-

---

¹ Hajnik Imre: A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. Olvastatott a II. osztály 1892. márczius 7-ki ülésén. Bp., 1892. 5–9.; Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. 18–19., 34–37.

² Gerics József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: Jogtörténeti tanulmányok I. Szerk.: Csizmadia Andor. Bp., 1966. 290–295. Megjegyzendő, hogy Gericstől függetlenül, nem sokkal korábban Kumorovitz Lajos Bernát is közel ugyanerre az időre, 1378–1379-re tette, hogy a *specialis presentia regia* elszakadt a király személyétől, és a kancellár kezébe került: Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése). In: Tanulmányok Budapest múltjából XVI. Bp., 1964. 60. 76. jegyz.

³ Bertényi Iván: Az országbírói intézmény és a „királyi különös jelenlét” bíróságának kialakulása a XIV. században. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 73–81.

ekben is használták).⁴ A jelenlegi rövid összefoglalóban azokat az Árpád-kori előzményeket tekintjük át, amelyek megágyaztak a *specialis presentia* megjelenésének, tudniillik, hogy mikortól kezdték szétválasztani az országbírói „királyi jelenlét” bíróságától a király valóban személyes ítélkezését.

Hogy mikortól beszélhetünk arról, hogy a király is intézhetett pereket, értelmetlen kérdés, hiszen ez kezdettől fogva így volt. A különös jelenlét akkortól kezdett körvonalazódni, amikortól az (al)országbíró vezette „királyi jelenlét” (*presentia regia*) bíróságát elkezdték megkülönböztetni a király tényleges személyes ítélkezésétől, vagyis amikortól kiemelték, hogy egy adott ügy ne a „királyi jelenlét”, hanem kifejezetten az uralkodó elé kerüljön. A 13. század legelejétől kezdve több olyan kiváltságlevelet ismerünk, amelyekben bizonyos alattvalókat vagy azok csoportját az uralkodó kivette a középszintű ítélkezés alól. Az ilyen kiváltságoknál kezdetben még nem volt szokásban az országbíró *presentia regiáját* és a király személyes ítélkezését különválasztani, ami úgy jelent meg, hogy meg sem említették az országbíró ítélőszékét. Amikor azt írták, hogy csak a király vagy a nádor (esetleg csak a király és az általa kijelölt személy) bíraskodhat valakik felett,⁵ akkor ez kezdetben nem azt jelentette, hogy az országbíró nem, hanem azt, hogy őt is odaértették, amikor a királyi bíraskodásról beszéltek. Az első olyan adat, ahol felmerülhet (bár egészen bizonyosnak még nem tekinthető), hogy a király konkrétan saját magát, és nem a királyi szint említi, az esztergomi egyház népeinek adott 1232. évi kiváltságlevélben található. II. András megengedte Róbert esztergomi érseknek és az egyház népeinek, hogy „egyetlen bíró, tudniillik se a nádor, se bárki más ítélőszéke elé ne tartozzanak odaállni, kivéve csak a mi saját magunk ítélőszékét” (*nullius iudicis, videlicet nec palatini, nec alicuius alterius iudicio astare teneantur, preter nostrum solummodo proprium iudicium*).⁶ Ekkoriban az ilyen típusú mentességek nem voltak még szokásban, és a király nagyvonalúságában bizonyára szerepet játszott az 1232. évi kiközösítési ügy, amit éppen Róbert érsek mondott ki az országra, és nevesítve Dénes nádorra.⁷ A kiváltságlevél (és azon belül a nádori ítélőszék alóli mentesség külön kiemelése) András külön gesztusa lehetett az érsek felé, talán már az év második felében történő kibékülésük után, vagy nem sokkal előtte. Hogy a *nostrum solummodo proprium iudicium* kifejezésbe beleértették-e az esetleges országbírói ítélkezés lehetőségét, vagy kifejezetten csak a királyét, nem egyértelmű teljesen. Mindenesetre, amikor az esztergomi egyház később IV. Béla királlyal is megerősítette ezen kiváltságát 1256-ban és 1262 körül, akkor már nem csak a nádori, hanem az országbírói ítélőszék alóli mentességről is szó esett (*nullus iudicum curie nostre, palatinorum, baronum et comituum ... possit vel valeat iudicare* az esztergomi egyház fennhatósága alá tartozókat).⁸ A király ezekben

⁴ Kumorovitz B. Lajos: A *specialis praesentia regia* pecséthasználata Zsigmond korában. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1937. 422–439.; Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 120–131.; C. Tóth Norbert: Hiteleshely és királyi különös jelenlét. *Századok*, 135. évf. (2001) 2. sz. 413–424.

⁵ Az 1250-es évekig bezárólag pl. 1201: RA 194. sz.; 1204: RA 210. sz.; 1209: RA 243. sz.; 1217: RA 328. sz.; 1225: RA 420. sz.; 1242: RA 723. sz.; 1244: RA 781. sz.; 1254: RA 1011. sz.; 1255: RA 1059. sz.

⁶ MES I. 288. (RA 489. sz.)

⁷ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. Bp., 1899. 114–115.

⁸ 1256: MES I. 437. (RA 1122. sz.); ld. még majdnem ugyanezekkel a szavakkal: 1262 k.: MES I. 474. (RA 1302a. sz.)

egyébként nem említette a saját személyét vagy szerepét (az egyházi népek felett a saját udvarbírójuknak és nádoruknak kell bíraskodni), de igen kicsi a valószínűsége, hogy az egyház népei – legyenek bár függetlenek minden világi intézménytől – ezzel a kiváltsággal kívül kerültek volna a királyi hatalmon, ezt valószínűleg sem IV. Béla, sem a privilégiumokat kieszközölő esztergomi érsekek nem gondolták így. Vagyis az országbírók alóli mentesség egyértelműen azt jelentette, hogy IV. Béla elválasztotta a saját személyes (bár az oklevelekbe *expressis verbis* bele nem foglalt) bíraskodását az országbírói szintől.

Néhány évvel korábbi, 1251-ből való adat is szól a király személyes bíraskodásáról. IV. Béla a zsidóknak adott kiváltságlevelében a zsidók egymás közti perét kivette a lakhelyük szerinti városbíró hatálya alól, és a tárnokmester (*camerarius*) elé utalta. „*Ha pedig (zsidó) főbenjáró ügyekben vádolnak, az ítélőhatalmat egyedül a mi királyi személyünknek tartandó fenn*” (*solī nostre persone hic casus reservabitur iudicandus*).⁹ A *solī nostre persone* kifejezést akár az első magyarországi konkrét utalásnak is felfoghatnánk, ha nem tudnánk, hogy Béla itt szinte teljes egészében II. Frigyes osztrák herceg 1244. évi zsidóknak szóló kiváltságlevelét vette át, és a jelzett rész a *camerarius* bíraskodásáról, vagy a király saját személye elé való utalásról, mind onnan valók. Csak az ott szereplő *solī duci* („egyedül a hercegnek”, vagyis Frigyesnek) kifejezést a *solī nostre persone* („egyedül a mi személyünknek”) kifejezéssel cserélték le, egyébként az egész mondat szó szerinti átirás.¹⁰ Vannak még források ennél is korábbról, ahol felmerülhet a kifejezett személyes bíraskodás említése. Talán erre utal a korponai hospeseknek adott kiváltságlevelél azon része is, amelyben kiemelte őket a zólyomi ispán bírói hatalma alól, és a saját külön bírójuk (*suus iudex specialis*) alá helyezte őket, „*hacsak nem egy olyan súlyos és gyalázatos ügy lenne, amely a mi meghallgatásunkat igényli; ilyen esetekben a mi bírói vizsgálatunk elé kötelesek átadni az ügyet*” (*nisi forte adeo ardua et notoria sit causa, que nostram audientiam requirat, in quibus casibus ad nostri iudicii examen causa debeat deferri*).¹¹ Azonban itt sem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a saját meghallgatást (*nostra audientia*) a király mindenképpen személyesen kívánta volna lebonyolítani, a korponaiaknak adott kiváltság alatt az országbírói *presentia regi*át is érthette. Így az első olyan kiváltság, amelyben már elválasztva kezelték az országbírói ítélőszéket és a király esetleges személyes vizsgálatát, az esztergomiaknak adott 1256. évi kiváltságlevelél. Az évszámot természetesen nem kell ennyire mereven venni, de a források azt mutatják, hogy az 1260-as évektől kezdenek megszaporodni az olyan utalások, amelyben hasonlóakat találunk.

⁹ Komoróczy Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok (965–2012) A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez. Szöveggyűjtemény. Pozsony, 2013. (Hungaria Judaica 28.) 81. (RA 962. sz.), magyarul: uo. 85. Megjegyzendő, hogy a kiváltságlevelél 18–19. sz.-i kiadásainak jó része a *Camariarius* (tárnokmester) helyett *cancellariust* írt (ld. az RA 962. sz.-nél jelzett kiadásokat, kivéve a Magyar–zsidó oklevéltárt), és így a kancellárt jelölte meg a zsidók bírójának. Ez a *specialis presentia regia* történetének az elemzését is félrevitte. Hajnik ugyanis – joggal – előzmény gyanánt számba vette és összekötötte a kancellár itteni, valójában nem is létező szerepét a *specialis presentian* az Anjou-korban betöltött szerepével (Hajnik Imre: Személyes jelenlét i. m. 5.).

¹⁰ Frigyes rendeletét kiadja: Magyar–zsidó oklevéltár I. Szerk.: Scheiber Sándor. Bp., 1903. 23–27., a kérdéses rész: „*Si autem vergebit in personam, solī duci [ti. Frigyesnek] hic casus observabitur iudicandus.*” (24. o.)

¹¹ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1987. 168. (RA 793. sz.)

IV. Béla 1266-ban a turóci monostor népeit már úgy mentette fel minden bíró joghatósága alól, hogy „*egyedül a személyünk vagy a prépostjuk*” (*solius persone nostre uel prepositi eorum*) ítélőszéke elé tartoznak odaállni.¹² Ugyanekkor és egy évvel később a pannonhalmi monostor népeinek szintén olyan ítélkezési kiváltságokat adott, hogy „*a királyi felségen, és azon kívül, akit a monostor apátja választ*” (*preter regiam maiestatem et eum, quem abbas illius monasterii eliget*) senki ne ítélkezessen felettük.¹³ 1270-ben pedig a zágrábi Perchinus ispánt látta el többek között olyan kiváltsággal, hogy jobbágysai csak „*a mi és a mindenkori bán saját személyes ... bírósága*” (*iudicio ... nostro vel bani in persona propria pro tempora constituti*) alá tartoznak.¹⁴ Szigorúan véve gondolhatunk arra is, hogy az első két esetben a „személyünk” vagy a „királyi felségünk” megfogalmazásba az országbírói ítélőszék is beleszámítottak, az 1270. évi kiváltságot pedig az is indokolhatta, hogy az országbírónak egyébként nem volt közvetlen joghatósága a Szlavónia területére eső ügyekben.¹⁵ Így minden kétséget kizáróan nem beszélhetünk még arról, hogy IV. Béla korában terjedni kezdett volna a kifejezetten személyes ítélkezést biztosító kiváltság. Azonban semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy V. István 1270. évi adománylevelében már erről esik szó. Ebben a trónra lépő király megerősítette IV. Béla adományait Csák nembeli Péter fia Mihály és Domonkos számára, többek között azt a kiváltságot, amely szerint a király kivette őket minden bíró, így a nádor joghatósága alól is, „*kivéve az ő külön személyét vagy az országbíróját*” (*preter suam personam specialem vel iudicis curie sue*).¹⁶ A kiváltságlevél tehát nem mentesítette a fivéreket az országbírói ítélőszék alól, de fénnyt vet arra, hogy számon tartották és elkülönítették az országbíró által képviselt királyi szint és a király „külön személyét”, ezek szerint már IV. Béla idejében is. Béla oklevele, amely alapján fia megerősítette ezt a kiváltságot, sajnos nem maradt fent (létezik ugyanakkor egy tartalmilag hasonló kiadvány, ám az bizonyosan hamis).¹⁷ Ám hogy az elkülönítés nem feltétlen későbbi interpoláció, hanem tényleg létezett a korban, mutatja V. István egy másik 1270. évi diplomája, amiben Domonkos fia Istvánnak biztosította, hogy a kegyurasága alá tartozó pásztói egyház népei felett csak ő ítélhessen, „*se a nádor, se az országbírónk, se az újbáryi vagy nógrádi ispán*” (*nec palatinus, nec iudex curie nostre, nec comes Novi Castri aut Neugradiensis, nec etiam aliquis iudicium seu comitum possit vel debeat aliquatenus iudicare*).¹⁸ Itt is az esztergomi egyház népeihez hasonló helyzettel találkozunk: azzal, hogy az országbíró hatálya alól is kivették e népeket, nem gondolhatunk arra, hogy a királynak is megszűnt volna felettük a főhatalma. Így, noha itt sem említették az uralkodó személyes ítélkezését, már szintén külön számon tartották a királyi jelenlét bíróságától függetlenül a király személyes bírói hatalmát.

¹² HO VI. 137. (RA 1488. sz.)

¹³ A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII/B. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp., 1902–1912. (a továbbiakban: PRT) II. 330. (RA 1506. sz.); PRT II. 331. (RA 1520. sz.); PRT II. 331. (RA 1550. sz.) – az idézett rész mindhárom oklevélben megegyezik.

¹⁴ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae V. Coll. et digess. Tade Smičiklas. Zagreb, 1907. 535. (RA 1663. sz.)

¹⁵ Ezt Botka Tivadar már 1868-ban leírta, de észrevétele nem ment át a tudományos köztudatba. Ld. Botka Tivadar: Tájékoztás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről. *Századok*, 2. évf. (1868) 7. sz. 468–469.

¹⁶ FCD V/1. 26. (RA 1929. sz.)

¹⁷ 1269: RA 1605. sz. – ez az oklevél nem szól az itteni bírósági exemptióról.

¹⁸ FCD V/1. 277. (RA 1974. sz.), vö. DL 596.

Innentől kezdve egyre több olyan kiváltsággal találkozunk, ahol jó okkal feltételezhetjük, hogy az uralkodó nem pusztán a királyi szín, hanem konkrétan a saját személyes bíraskodása elé utalt egy-egy jövőbeni, vagy éppen folyó ügyet. A soproni polgároknak adott kiváltság szerint a soproni *villicus* igazságtalan ítéleteit a király személyesen (*personaliter*) vizsgálja felül.¹⁹ Több lett az olyan mentesség is, amely már megkülönböztette az országbíró és a király bíróságát, legtöbbször úgy, hogy egyformán mindkettőt lehetséges fórumnak tekintette (*in nostri presentia vel iudicis curie nostre*),²⁰ azaz, ha szóban el is választották a kettőt, nem nagyon adtak olyan kiváltságot, ami külön az országbíró hatálya alól mentesített volna. Markáns kivételnek az esztergomi egyház tekinthető, amelyek a régtől fogva őrzött kiváltságát sikeresen újíttatta meg a királyokkal, és a mentességbe a mindenkori nádor mellett az országbírókat is rendszeresen belefoglalták.²¹ A két bírói szín közti különbségtétel egyik érdekes példája IV. László azon parancslevele, amelyben a fehérvári káptalannak azt kellene a felek tudomására hozni, hogy „*a párbajt ... amit az országbírónk színe előtt kellett volna lefolytatniuk, ugyanazon módon és feltételekkel a színünk előtt kell megvívniuk*” (*in duello ... coram iudice curie nostre experiri debent, eodem statu et modo coram nobis debeant dimicare*).²²

A vonatkozó források áttanulmányozása során azonban az is kiderül, hogy e téren sem szabad következetes szóhasználatot elvárni még az olyan okleveles anyagtól sem, amely mögött azonos kibocsátó szerv (de nem feltétlenül azonos személy) áll. Vagyis a korban nem volt olyan következetes kifejezés vagy terminus, amely egyértelműen az országbíró által képviselt királyi szint jelentené, és olyan, ami ellenkezőleg: egyértelműen a király személyes bíraskodására utalt volna. A fentebb ismertetett példák közül némelyik megfogalmazása alapján jó okkal gyanakodhatunk arra, hogy az egyikre vagy a másikra gondoltak, de a következetlenség illusztrálására jó példa lehet Csapó fia András kiváltsága. András az 1289. évi fővényi országgyűlésen olyan jogot kapott IV. Lászlótól, hogy „ő vagy a népei felett semelyik bíró vagy megyésispán ne ítélkezzen, hanem aki valamilyen pert akarna indítani ellene vagy a népei ellen, a mi színünk elé (*in nostra presencía*) köteles törvénybe hívni őket”.²³ Az *in nostra presentia*, vagyis a királyi szín emlegetése alapján méltán gondolhatunk arra, hogy itt arról a „szokásos” kiváltságról volt szó, miszerint a megyésispánok helyett a királyi udvarban az (al)országbíró előtt fogható csak perbe András. Amikor egy évvel később az új királlyal is megújította ezt a kiváltságot, akkor III. András László oklevelének átírása után már „valamennyi bírót, tudniillik a mindenkori nádorokat, ország-

¹⁹ „*villicus ad nostram presentiam evocetur, et nos personaliter decernemus de causis eorumdem*” – Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Hrsg.: Hans Wagner et alii. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 7.) (a továbbiakban: UB) II. 103. (RA 2809. sz.)

²⁰ 1274: HO VI. 197. (RA 2504. sz.); 1276: HOKl 74. (RA 2696. sz.) – az idézett rész innen származik; 1285: MES II. 191. (RA 3349. sz.); 1293: FCD VI/1. 244. (RA 3908. sz.); 1299: RA 4281. sz. (kiadás is); 1300: FCD VI/2. 248. (RA 4297. sz.)

²¹ 1288: MES II. 232., 234–235. (RA 3484–3485. sz.); 1290: MES II. 273. (RA 3669. sz.)

²² PRT VIII. 301. A kiadás 1286-ra keltezi az oklevelet, de az nem tartalmaz kiadási évet, vö. RA 3593. sz.

²³ „*nec ipse nec populi sui per aliquem iudicem vel comitem parochialem iudicentur, sed si qui accionem aliquam contra ipsum vel populus suos habere voluerint, nonnisi in nostra presencía eosdem debeant legitime convenire*” – HO VIII. 266. (RA 3524. sz.)

bírókat és megyéispánokat” (*universis iudices, palatini videlicet, iudices curie nostre, et comites parochiales pro tempore constituti*) intette és utasította, hogy ezeket a kiváltságokat tartsák be.²⁴ Itt tehát a „királyi színbe” már beleértették az országbíró alóli mentességet is. A kiváltság betartását látszólag komolyan is vették: III. András néhány évvel később fel is szólította egy meg nem nevezett országbíróját, hogy Csapó fia Andrásnak a váci püspök elleni perében, ami az országbíró színe előtt (*in tui presentia*) kezdődött, ne ítélkezzen, hanem tegye át a király színe elé (*examine nostre maiestatis*).²⁵ Ez azonban csak látszat, valószínű, hogy a per királyi elé vitelét nem Csapó fia András kezdeményezte a kiváltságára hivatkozva, hanem a váci püspök. Tudjuk ugyanis, hogy ugyanez idő tájt, az 1290-es évek elején Andrásnak nem csak az országbíró, hanem a nádor előtti pere is voltak,²⁶ korántsem vette tehát annyira komolyan, hogy csak a király személye előtt pereskedhetne. A következőtlen szóhasználat más oklevelekben is tetten érhető. A margitszigeti apácának adott 1278. évi kiváltságlevelél szerint az apácák népei a saját bíráikon túl a nádor és minden más bíró alól ki lettek véve, kivéve a király személyét (*nullius iudicis iudicio, videlicet nec palatini nec aliorum parochialium comitum preter nostram personam*). Ugyanez az oklevél fogalmazott úgy néhány sorral lejjebb, hogy ha a saját bírái nem ítélnének jól, akkor az apácák népei a királyi szín elé fellebbezhetnek (*iidem populi ad nostram presentiam evocentur*).²⁷ Itt tehát egyetlen oklevélben tekintették értelmileg szinonim fogalomnak a *presentia regiát* és a király *personalis* bíraskodását. Egyébként az 1278-i kiváltság után több olyan esetet is ismerünk, hogy a szigeti apácák az országbíró előtt folytatták le a perüket (tehát nem külön királyi meghagyásra került oda az ügy), az elsőt 1280-ból, két évvel a kiváltságlevelük után.²⁸ Ez alapján, Csapó fia Andrásához hasonlóan, ők sem nagyon ragaszkodtak a király személyes bíraskodásához. Éppen ezért nem tudhatjuk, hogy az olyan kiváltságlevelek esetében, amelyekben hasonlóképpen a király személye kivételével (*preter nostram personam*) minden egyéb bírói hatóság alól mentesítették az oklevélnyerőt,²⁹ mentességet kapott-e az országbírói ítélőszék alól, de a fenti példa alapján gyaníthatjuk, hogy nem feltétlenül.

A király személyes bíraskodásának és a királyi színnek elvi különválasztása ugyanúgy megmaradt az 1293–1301 közötti időszakban is, amikor az alországbíró képviselte a *presentia regiát*. Egy Tiborc fia Tamás és toronyi Domonkos közötti hosszan nyúló pert III. András Márton alországbírótól a saját színe elé vont (*ipsa causa ... a presentia eiusdem comitis Martini vice iudicis curie nostre ad examen iudicialis nostre discussionis ... deducta fuerat*).³⁰ A per király színe elé helyezését, amit a királyi oklevél *ad examen iudicialis*

²⁴ 1290: UB II. 238. (RA 3744. sz.)

²⁵ RA 4346. sz. (kiadás is) Az oklevél nem tartalmaz keletet, de az 1290-es évek elejére tehetjük, mert Csapó fia András 1294 körül halt meg: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szöcs Tibor. Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (a továbbiakban RP) 259. sz. reg. kommentárja.

²⁶ RP 259. sz. (kiadás is)

²⁷ Budapest történetének okleveles emlékei. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. (1148–1301.) Bp., 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 172. (RA 2916. sz.)

²⁸ 1280: BTOE I. 190–191.; 1295: BTOE I. 293–295.; (1293–1295): ÁÚO IX. 583.; 1297: BTOE I. 306–307.; (1300): BTOE I. 351–352.

²⁹ Pl. (1271): UB II. 6. (RA 2089. sz.); 1277: RA 2773. sz. (kiadás is)

³⁰ 1297: MES II. 414. (RA 4149. sz.)

nostre discussionis szavakkal írt le, a budai káptalan egy évvel korábbi oklevele úgy tolmácsolta, hogy a peres felek „*az ügyet, azért mert bonyolult volt, az urunk, András király külön jelenléte elé vitték át*” (*ipsam causam eo quod ardua fuerit, ad specialem presentiam domini Andree illustris regis Vngarie domini nostri deduxissent*).³¹ Itt bukkan fel először (és az Árpád-kor folyamán utoljára) a később oly elterjedtté vált „*specialis presentia*” kifejezés a király különbíróságára, a korábbra datált adatok mind hamis oklevelekben olvashatók.³² Vagyis az alországbírói *presentia* idején az alországbíró ugyanazt a szintet képviselte, mint korábban az országbíró, és ahhoz képest volt fellebbezési fórum a királyi különbíróság.

Az (al)országbírói „királyi szintől” elválasztott királyi különbíróságot tehát legkésőbb az 1260-as évektől kezdve már számon tartották, noha évtizedeket kellett várni arra, hogy hivatalos bírói fórumként is megjelenjen. Ez a lépés egyben magával hozta azt az intézményszerűsített állapotot is, hogy a királyi különös jelenlét bíróságán már nem a király ítélkezett.

---

³¹ 1296: ÁÚO XII. 585.

³² 1263: RA 1345. sz.; 1283: RA 3233. sz.